

Биљана СТОЈИЋ

ДОБРОВОЉАЧКИ ГЛАСНИК (1928–1941) – ЗАСТУПНИК ПРАВА ДОБРОВОЉАЦА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА

Апстракт: Први лист који је био потпуно посвећен добровољцима и њиховим проблемима покренут је 1928. Покретач листа био је Савез добровољаца Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца основан 1920. Потреба за посебним „добровољачким“ листом постојала је и раније, али није било објективних могућности да се та идеја реализује. Све до појаве *Добровољачког гласника* добровољци и њихови проблеми били су маргинализовани, као и њихов покрет и идеје које је изнедрио. *Гласник* је основан са намером да се држави и јавности скрене пажња на положај добровољаца и њихове нерешене проблеме. Ипак, жеље су биле једно, а реалност друго. *Добровољачки гласник* никада није успео да обједини све добровољце расуте широм државе, нити да начини преокрет у решавању добровољачког питања. Ипак, својим редовним излагањем у четрнаест година дугом периоду заузео је значајно место у историји добровољаштва и добровољачког питања између два светска рата. У раду смо анализирали начин на који је *Добровољачки гласник* сагледавао различите добровољачке проблеме као што су доношење и примена закона и разних уредби, издавање нових добровољачких уверења, подела државне земље и обвезница, писање листа о сарадњи са сличним организацијама у земљи и иностранству, однос према југословенству и др.

Кључне речи: *Добровољачки гласник*, Савез ратних добровољаца, Први светски рат, Лујо Ловрић, краљ Александар I Карађорђевић, Југославија.

Савез добровољаца Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца формиран је 1920. године. Било је мноштво разлога за оснивање организације оваквог типа, а најјачи је постојање око 43.000 ратних добровољаца,

¹ *Добровољачки гласник* је био једини лист потпуно посвећен добровољцима, али је добровољачка тематика делимично дотицана и у другим борачким листовима као што су *Војни весник* (1920–1940), *Ратнички гласник* (1922–1941), *Народна одбрана* (1926–1941), *Ратни инвалид* (1919–1941), *Албанска споменица* (1938–1941) и др. (Д. Суботић, *Добровољачка штампа у Краљевини Југославији*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца : зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996, ур. П. Качавенда, Београд 1996, 350).

колико се процењивало да их је било на крају рата, који су чекали на регулисање свог правног положаја у новој држави за чију слободу и стварање су се борили. У првом тренутку, оснивање Савеза није било праћено покретањем посебног добровољачког листа. Први лист посвећен искључиво правима добровољаца, добровољачком покрету и идеји добровољаштва покренут је осам година касније, у мају 1928. године.¹ Лист је основан под именом *Добровољачки гласник*, а за његовог покретача и власника означен је Савеза добровољаца Краљевине СХС.²

Покретање *Гласника* је постало нужност из више разлога. За осам година постојања Савез није успео да се консолидује и изгради јединствену структуру. Програми које су доносиле обласне организације често су били у међусобној колизији, те их је било немогуће објединити у један заједнички добровољачки програм. Та поцепаност у снагама и размимоилажење у гледиштима коштала је добровољце губитком драгоцених осам година током којих се мало тога постигло. Даље, Савез добровољаца није имао људских и материјалних ресурса да самостално координира свој рад са активностима удружења која су се оснивала на регионалном и локалном нивоу.³ Очекивало се да ће посебан добровољачки лист у погледу медијске промоције, али и у низу других питања умногоме олакшати посао Савеза.

Покретању *Добровољачког гласника* претходила је темељна реорганизација Савеза. У априлу 1928. године изабран је нови Главни одбор на челу са мајором-инвалидом Лујом Ловрићем.⁴ Новоизабрано

² Са променом имена државе, Савез добровољаца Краљевине СХС од новембра 1929. мења име у Савез ратних добровољаца Краљевине Југославије.

³ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 8.

⁴ Лујо Ловрић је рођен 1895. у Сушаку. За време студија у Сушаку био је секретар Југословенске националне омладине и председник академског литерарног клуба „Липа“. Био је и један од главних покретача ђачког штрајка као отворене манифестације са циљем братимљења са Србијом. До рата је сарађивао у ријечким листовима „Нови Лист“ и „Млади Истранин“, загребачким „Вихору“ и „Вал-у“, као и у „Младој Југославији“, листу који је излазио у Прагу. Говорио је седам језика. Као југословенски националиста на почетку рата затворен је у Огулину, а 1915. послат на фронт у Галицију, где је са целом четом Личана и Примораца из бивше 79. аустроугарске регименте „грофа Јелачића“ пребеглао Русима и ту се пријавио као добровољац Краљевине Србије. Као добровољац и официр Прве српске добровољачке дивизије учествовао је у операцијама руско-српске војске на југозападном румунском фронту. У борби код Кокарце 19. септембра 1916. тешко је рањен у главу услед чега је остао слеп на оба ока. Након опоравка послат је на студије за слепе официре у Лондон, где је остао до краја рата и помагао рад Југословенског одбора и српског Пресбирора. Истакао се као вешт и ватрен говорник, поборник југословенства. За доказану ратну храброст током живота

руководство Савеза удахнуло је нови живот добровољачком питању, те се са новом управом и чвршћом организацијом кренуло у решавање нагомиланих проблема добровољаца.⁵ Ново устројство Савеза било је организовано према моделу чехословачких организација бивших добровољаца легионара, са којима је Савез од оснивања одржавао најприсније везе.⁶ Према новоустановљеној хијерархији Савез добровољаца Краљевине СХС био је крoвна установа, док су испод њега биле обласне,

---

примио је велики број домаћих и страних ордена: Орден Св. Саве III, IV и V реда; Официрски орден Карађорђевог звезде са мачевима IV реда; Орден Белог орла IV и V реда; Орден Југословенске круне IV реда; Ратну споменицу 1914–1918.; руски официрски и кавалерски Крст Св. Георгија IV реда за храброст; Орден Св. Ане III реда са мачевима за храброст; Орден Св. Николе са мачевима за храброст; румунски официрски кавалерски крст Св. Михаила „Витеза“ III реда за храброст; Орден Румунске круне III реда; Ратни крст са трафоретом за „Добруцу“; чехословачки Ратни крст за храброст и Орден Белог Лава III и IV реда. Године 1930. из чина мајора унапређен је у чин резервног потпуковника (Архив Југославије (АЈ), фонд Двор – Маршалат, бр. 74, фас. 234, арх. јед. 349, № 200; *Добровољачки гласник–орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. III, бр. 1 (јануар 1930) 5–7; *исто*, год. VI, бр. 6–7 (август–септембар 1933) 169–170; *исто*, год. VI, бр. 10–11 (октобар–новембар 1933) 211; В. Grbin, *Portret Luja Lovrića*, Zagreb 1985).

⁵ Поред Ловрића, чланови Главног одбора били су још: др Јосип Јожа Равник, адвокат и потпредседник; Мато Русковић, чиновник у Народној банци, који је обављао дужност главног секретара и Лазар Милићевић, благајник, по занимању трговац (*Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 3).

⁶ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IV, бр. 2 (фебруар 1931) 48–49. Чехословачки легионари су поред своје централне организације „Чехословачке Обце Легионарске“ били организовани онако како су и током рата били распоређени. Сходно томе постојале су секције (кругови) француских, руских, италијанских и српских легионара. Југословенски Савез добровољаца, природно, највише је сарађивао са Кругом бивших српских добровољаца на чијем челу је био пуковник доктор Карел Фреја. Фреја се као добровољац истакао још током балканских ратова. У Првом балканском рату као члан чешке медицинске мисије био је послат у табор црногорске војске код Скадра. Чешка мисија је у Ријеци Црнојевића имала пољску болницу. Фреја је за своје заслуге био одликован орденом Данилов крст официрског реда. Током Другог балканског рата у Београду је одређен за шефа хируршког одељења 9. резервне болнице на Калемегдану. По завршетку рата остао је у Београду где је управљао једним хируршким одељењем за офицере. Крајем 1915. прикључио се српском добровољачком одреду у Одеси, али је касније из Добруце повучен и послат у Русију. Одатле је 1917. упућен на дунавски фронт, па на солунско ратиште. Ту је био распоређен у штаб II армије до одласка чехословачких легионара у Француску. Из Француске се по окончању рата вратио у Праг где се активирао у војсци. Пензионисан је 1935. у чину санитетског пуковника. Умро је 1937. (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца Краљевине Југославије*, год. IV, бр. 2 (фебруар 1931) 48–49; *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. X, бр. 6 (јуни 1937) 85–87).

среске и месне организације.⁷ Од реорганизације 1928. године Савез је непрестано јачао, тако да је кроз неколико година преузео примат најутицајнијег друштва које заступа права и интересе добровољаца. У прилог томе говори одлука Савеза добровољаца бивше Краљевине Србије да се 1932. године сједини са Савезом ратних добровољаца Краљевине Југославије у једну организацију.⁸

Великог удела у уздизању Савеза на ранг најутицајнијег борачког друштва имао је управо *Добровољачки гласник*. Када је реч о карактеру листа председник и чланови Главног одбора су већ у првом броју образложили каква очекивања имају од листа какав је *Добровољачки гласник*. Ловрић је у уводнику првог броја навео да је *Гласник* основан са намером да се држави и јавности скрене пажња на положај добровољаца и проблеме који су још увек нерешени. Требало је да лист превасходно помогне у „моралном и материјалном ојачању“ добровољачких удружења и да помогне добровољцима „да својом снагом и мушким радом достојно иступе и заузму оно место које им припада“. У том погледу најважнија битка коју треба добити јесте усвајање новог добровољачког закона, истакао је Ловрић, и додао да тај закон треба да буде признање за „жртве које смо дали за нашу слободу и уједињење“. Помирљиво, Ловрић је подвукао да је једнака кривица на страни државе и на добровољцима који су били подељени у велики број организација, међусобно посвађаних. И даље, Ловрић је указао на аномалију да се о проблемима добровољаца расправљало без њиховог суделовања, неретко и на њихову штету. Закључујући уводник првог броја Ловрић је позвао добровољце да се удруже и стану на пут тој лошој пракси јер „само сложни и чврсто повезани у једну организацију значићемо нешто и имаћемо. Само нас чврста повезаност и дисциплина могу ојачати и нашу вољу и снагу обновити“.⁹

На Ловрићеве речи надовезао се генерални секретар Главног одбора Мато Русковић који је истакао следеће: „ако ми не спремимо о нама тачне и сигурне податке, тко нам гарантује, да нас неће историја заборавити или у најбољем случају нашу улогу у великом рату за Ослобођење и Уједињење подценити или у другој форми и циљу представити. Ми несмијемо дозволити, да историја буде црпела

---

⁷ *Добровољачки гласник* – орган савеза добровољаца краљевине СХС, год. I, бр. 1 (мај 1928) 7.

⁸ *Исто*, год. V, бр. 5 (мај 1932) 136–138.

⁹ *Исто*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 1–3.

податке о нама из војних архива – појединих јединца – или из каквих notiца у Енциклопедији.¹⁰

Овај Русковићев текст је био најава прогласа Савеза добровољаца који је штампан у истом броју, путем којег је Главни одбор позвао све добровољачке локалне организације да доставе податке о броју организација, њиховим члановима, броју удовица и ратне сирочади, броју добровољаца који имају уверење и оних који га немају или нису чланови ниједног добровољачког удружења.¹¹ То је био начин да се састави прецизна статистичка слика о добровољцима Првог светског рата. Тек са свим тим подацима Савез је могао да крене у јасну и одлучну акцију за остварење добровољачких права, стајало је на крају прогласа.¹²

И поред тога што је од почетка до краја излажења (мај 1928 – март 1941) *Добровољачког гласника* Ловрић био и остао његов главни покретач и симбол препознавања никада није *de facto* био уредник листа, али је према сопственом признању имао највећи утицај на његово програмско уређење.¹³ Уредници су се бирали међу члановима Главног одбора, и укупно их се на тој дужности за четрнаест година излажења листа променило четворица. Први је био адвокат др Јосип Јожа Равник који је на тој дужности остао до маја 1932. године. Од јуна 1932. године Равника је на месту главног уредника сменио адвокат Павле Ј. Јововић, који је дужност уредника најдуже обављао, до јануара 1939. године.¹⁴ Њега је од фебруара 1939. године заменио инжењер Крсто Анђус, који је на дужности уредника остао само до августа 1939, када је именован Анте П. Грубишић, приватни чиновник. Грубишић је уредничку дужност обављао до априла 1941. године, када је услед избијања Другог светског рата лист престао да излази.¹⁵ На извештајан начин лист ће оживети у

¹⁰ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 9–10.

¹¹ Први попис среских и месних организација објављен је 1929. Према њему среске организације су постојале у сваком иоле већем месту, укупно их је било 40, док је месних било 258. У наредним годинама дошло је до повећања броја среских организација на 56, док се број месних смањило на 233. Укупно регистрованих чланова 1933. било је 7.920, што је био занемарљиво мали број добровољаца наспрам броја издатих добровољачких уверења (*Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 10–11; *исто*, год. II, бр. 4 (април 1929) 60–61, 64).

¹² *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 11.

¹³ В. Grbin, *nav. delo*, 52.

¹⁴ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928); *исто*, год. V, бр. 6–7 (јун–јули 1932); *исто*, год. XII, бр. 2–3 (фебруар–март 1939).

¹⁵ *Исто*, год. XII, бр. 1 (јануар 1939); *исто*, год. XII, бр. 2 (фебруар–март 1939); *исто*, год. XII, бр. 8–9 (август–септембар 1939) 144; *исто*, год. XIV, бр. 3 (март 1941).

априлу 1991. године као званично гласило *Удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца*.¹⁶

Редакција листа је била смештена у просторијама Савеза добровољаца које су се у почетку налазиле на адреси Милоша Великог бр. 14.¹⁷ Наредних година Савез и редакција су у више наврата мењали адресе, да би на годишњој скупштини Савеза одржаној 30. априла 1933. године окупљени делегати покренули акцију да се једна зграда у Београду откупи и претвори у савезни Добровољачки дом.¹⁸ Пригодна зграда нађена је на адреси Молерова бр. 24 где се Савез ратних добровољаца заједно са редакцијом *Добровољачког гласника*, канцеларијама „Мале Антанте Добровољаца“ и Београдским месним одбором¹⁹ уселио у октобру исте године.²⁰ Прва седница у новом здању симболично је одржана на дан петнаестогодишњице уједињења државе, 1. децембра.²¹ Просторије зграде су још биле предвиђене и за седиште музеја или добровољачког архива за које су се од новембра 1929. године интензивно прикупљали документи и разни други предмети из добровољачког живота.²² Захваљујући прилозима добровољаца, као и

¹⁶ *Добровољачки гласник – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца*, год. V, бр. 5 (мај 1995) 87.

¹⁷ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 16.

¹⁸ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VI, бр. 5 (мај 1933) 97–98, 122. Подстицај за овакву иницијативу добровољци су вероватно пронашли у завршетку изградње Ратничког дома, који је сазидан предузетништвом Удружења резервних официра и ратника, а освећен у мају 1932. (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год V, бр. 4 (април 1932) 114).

¹⁹ Београдски месни одбор је основан у априлу 1928. Оснивачку скупштину је чинило 60 чланова, а за председника је изабран Угљеша Ђ. Крестић, директор Руско-словенске банке (*Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 7).

²⁰ АЈ, Фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 496, арх. јед. 716, № 179–180, 14. децембар 1933; *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VI, бр. 10–11 (октобар–новембар 1933) 220–221.

²¹ АЈ, Фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 496, арх. јед. 716, № 179–180, 14. децембар 1933; *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VI, бр. 12 (децембар 1933) 235;

²² Акција прикупљања историјских података и предмета за добровољачки архив или музеј је поведена истовремено из Београда и Загреба. Путем *Гласника* добровољци су редовно позивани да Главном одбору доставе сачуване драгоцености. Понајвише залагањем секције у Загребу прикупљен је велики број фотографија, скица положаја са разних фронта, око 150 разних рукописа вредних за историју добровољачког покрета, итд. Ипак, одзив је био далеко испод очекиваног, а убрзо се испоставило да је

донацијама, зграда у Молеровој званично је постала власништво Савеза ратних добровољаца у другој половини 1934. године. По избијању Другог светског рата рад Савеза ратних добровољаца био је забрањен, а Добровољачки дом и сва документа у њему су запечаћена. У тренутку пленидбе у просторијама Добровољачког дома налазила се целокупна финансијска и административна документација Савеза добровољаца, картотека са именима око 43.000 добровољаца и Спомен књига са именима погинулих и умрлих добровољаца.²³ Конзервирана на овај начин архива је преживела период окупације, да би је фебруара 1947. године уништиле нове комунистичке власти које су истовремено забраниле и рад Савеза – „организације са профашистичким обележјем“.²⁴ Ова верзија је била важећа до 80-их година, када је Ловрић пред крај живота биографију Борису Грбину испречао другу верзију према којој су добровољци и пре окупације и печећења зграде уништили добровољачку архиву, картотеку и сва остала документа.²⁵ Којој год верзији да се приклонимо, архива и сва остала документа су нестали, а зграда је 1947. године конфискована и претворена у стамбену. Срушена је 1969. године, а данас та адреса не постоји.²⁶

велики број документа или корисних предмета временом изгубљен. Иницијатива је остала отворена до краја излагања *Гласника*, али сама идеја никада није реализована. Такође, остало је нејасно шта се догодило са прикупљеним стварима. Претпоставља се да су и ове драгоцености поделиле судбину добровољачке архиве и картотеке (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. II, бр. 11–12 (новембар–децембар 1929) 220–222; *исто*, год. III, бр. 4 (април 1930) 147–150).

²³ *Добровољачки гласник – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца*, год. I, бр. 2–3 (новембар 1991) 22.

²⁴ М. Павловић, *Забрана рада Савеза добровољаца ослободилачких ратова (1912–1918) 1947. године*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца : зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996, ур. П. Качавенда, Београд 1996, 395–405; П. М. Вајагић, *Српски добровољци из САД у Првом светском рату – деветоро браће Вајагић*, Зборник радова са округлог стола Српски добровољачки покрет у Првом светском рату, Сириг 2015, 55–70; *Добровољачки гласник – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца*, год. V, бр. 5 (мај 1995) 87.

²⁵ В. Grbin, *nav. delo*, 70.

²⁶ Добровољац, академик Радивој Кашанин је са групом преживелих добровољаца, на славу удружења Видовдан 1969. године, покренуо иницијативу да Савез добровољаца поново добије дозволу за рад. Уз подршку и залагање тадашњег градоначелника Београда Бранка Пешића надлежне власти СФРЈ су августа 1969. године издале удружењу дозволу за рад. Међутим, Савез није добио зграду назад, а борба за повратак отуђене имовине траје и данас (*Добровољачки гласник – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца*, год. V, бр. 5 (мај 1995) 87).

Гласник је штампан на српском језику ћириличним писмом. У мањој мери било је текстова на латиници, а спорадично и на словеначком језику. У првој години постојања лист је штампан у штампаријама Д. Греговића и у штампарском заводу „Орао“, а наредне у штампаријама „Ђура Јакшић“ и Графичко-уметничком заводу „Планета“.²⁷ Са изузетком од једног до два броја годишње од 1930. до краја излажења штампање *Гласника* је било устаљено у штампарији „Слога“ власника Душана Т. Поповића.

Уредништво листа је од почетка установило праксу да лист излази као месечник, тј. 12 бројева годишње. Упркос бројним препрекама у томе су и успевали, а изузеци су били прва и последња година када су одштампана по три броја.²⁸ Ипак, редовност у излажењу није значила да је *Гласник* имао стабилне изворе прихода. Савез, коме је држава још 1925. године укинула државну субвенцију био је без сталних новчаних прихода. У тешкој материјалној оскудици, чланови Главног одбора су се на седници у априлу 1928. године одрекли било какве плате за свој рад у Савезу, проглашавајући службу почасном. Изузетак је био главни секретар Савеза који је за свој рад примао надокнаду у виду годишње награде.²⁹ Без субвенције, Савез је био приморан да се издржава од чланарина среских и месних организација.³⁰ Међутим, наплата чланарина била је врло ниска па се материјално стање Савеза никада није осетније поправило. На пример, у мајском броју *Гласника* за 1933. године констатовано је „жалосно стање“ Савеза са свега 6.000 чланова, регистрованих и редовних платиша.³¹ У таквој ситуацији од првог тренутка је било јасно да Савез неће моћи да финансира ни *Добровољачки гласник*, већ је идеја била да се лист издржава од претплате и рекламних огласа који су штампани на последњим страницама сваког броја.³² Годишња претплата

²⁷ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1, 2, 3 (мај, јуни–јули 1928); *исто*, год. II, бр. 1–12 (јануар–децембар 1929).

²⁸ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 2–3 (јуни–јули 1928); *исто*, год. XIV, бр. 1–2, бр. 3 (јануар–март 1941).

²⁹ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 4.

³⁰ Пошто је Савез био заступник права добровољаца, плаћена чланарина била је намењена и решавању захтева и молби сваког од добровољаца. Са друге стране, неплаћена чланарина је аутоматски значила да се Савез неће залагати за права тог добровољца нити решавати његове молбе и потраживања (*Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 1 (мај 1928) 4–5).

³¹ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VI, бр. 5 (мај 1933) 123.

³² Цена огласа је износила 150 динара за целу страну, за пола 100 динара, и за четврт 60 динара. За свако следеће оглашавање цена је умањивана за 10%, а преко три оглашавања

је износила 40 динара, односно четири динара за сваки појединачни број.³³ Осим дистрибуције унутар Југославије, од почетка је установљена пракса да се лист доставља добровољцима емигрантима у Северној Америци. Годишња претплата за иностранство је износила 60 динара.³⁴ За 1930. годину било је 18 регистрованих претплатника *Гласника* у Северној Америци.³⁵

Лоше финансије су најбољи показатељ да су добровољци споро препознавали покретање сопственог гласила као добру и надасве корисну идеју за свој положај и права. У циљу промоције и подизања читаности, Савез је сваки јануарски број *Гласника* слао бесплатно на адресе свих организација, без обзира да ли су претплату редовно измиривале. Лист је у првој години штампан у 2.000 примерака, али се наредних година бројка доста мењала и у просеку се усталила на 1.500–1.800 примерака месечно.³⁶ Услед слабог интересовања и још слабије наплате, током каснијих година уредништво је нудило могућност замене *Гласника* за друге часописе и листове.³⁷ Како овом мером проблем није био решен, уредништво је од 1939. године увело нову праксу, да свако ко се директно учланио у Савез ратних добровољаца јер у свом месту није имао среску ни месну организацију, и ко је редовно измиривао годишњу чланарину Савезу од 48 динара, аутоматски се претплаћивао и на *Добровољачки гласник* који је бесплатно добијао на кућну адресу.³⁸ Узалудни су били апели и опомене уредништва *Гласника* да се претплата редовно измирује под паролом „дуг је зао друг“, или да што већи број добровољаца прилозима узме учешће у издаваштву *Гласника*, до краја постојања, нестабилне финансије су остале нерешив проблем *Добровољачког гласника*.³⁹ Лист није забележио веће интересовање претплатника чак ни када се од фебруара 1930. године почело са објављивањем спискова са именима добровољаца којима је Добровољачки одсек Министарства војске и морнарице издао ново добровољачко уверење. Десило се управо супротно, током тридесетих година услед економске кризе дошло је до осипања ионако малог броја претплатника.

и за 50% (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. III, бр. 7 (јули 1930).

³³ *Исто*, год. VI, бр. 3 (март 1933).

³⁴ *Исто*, год. II, бр. 4 (април 1929) 58; *исто*, год. IV, бр. 1 (јануар 1931) 37.

³⁵ *Исто*, год. III, бр. 6 (јуни 1930) III.

³⁶ *Исто*, год. III, бр. 4 (април 1930) 144–146.

³⁷ *Исто*, год. VI, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1933) 1–2.

³⁸ *Исто*, год. XII, бр. 10–11 (октобар–новембар 1939) 169.

³⁹ *Исто*, год. IV, бр. 1 (јануар 1931) 39; *исто*, год. III, бр. 6 (јуни 1930) 237.

Најнижи тираж лист је забележио у другој половини 1934. и у 1936. години када је штампан у тиражу од свега 1.000 примерака.⁴⁰ Ако прихватимо да је цифра од 43.621 издатих нових добровољачких уверења (борачких и неборачких) референтна и за број добровољаца у Југославији јасно закључујемо да *Добровољачки гласник* никада није потпуно заживео у животу добровољаца.⁴¹

Лист није имао стриктно дефинисану уређивачку политику, већ је уредништво препуштало да време и заинтересовани читаоци обликују изглед и садржај *Добровољачког гласника*. Од првог броја *Гласник* је неговао култ витештва и патриотизма, па је радо и често публикувао текстове о виђенијим народним првацима, добровољачким старешинама, четничким војводама као и о добровољцима-обичним борцима који су се истакли неким херојским потезом. Неретко, те животне приче су се објављивале тужним пригодама, па се рубрика о преминулим ратним друговима прва издвојила.⁴² За њу се од 1930. године усталио назив „Наши покојници“. Осим ове рубрике, усталиле су се и оне које су се односиле на савете из здравља,⁴³ бризи о хигијени али и савети о узгоју живине или садњи воћа.⁴⁴ Од априла 1931. године у књижевној рубрици,

⁴⁰ *Исто*, год. VIII, бр. 5 (1935) 100; *исто*, год. IX, бр. 4 (април 1936) 63.

⁴¹ Према извештају уредништва о броју претплатника у 1929. је било 285 организација и 1.506 појединаца, да би 1934. тај број драстично пао на свега 67 организација и 427 појединаца (*Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. II, бр. 4 (април 1929) 146; *исто*, год. VIII, бр. 5 (мај 1935) 100).

⁴² Највећи прилози објављени су у спомен на најистакнутије добровољце или официре: армијском генералу Стевану С. Хаџићу (1931), Милану Прибићевићу (1937), Људевиту Пивку (1937) итд. Краљу Александру је био посвећан читав број *Добровољачког гласника* (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IV, бр. 6. и 5 (јуни–јули 1931) 226–232; *исто*, год. X, бр. 2–3 (фебруар–март 1937) 36–38; *исто*, год. X, бр. 4–5 (април–мај 1937) 49–56; Д. Суботић, *нав. дело*, 352; М. Гулић, *Бокељи на страни Србије у Првом светском рату*, Херцег Нови 2015, 81).

⁴³ У овој секцији објављено је мноштво прилога против узимања алкохола. На пример, у свесци за фебруар 1930. постојала је посебна рубрика насловљена као „мудре изреке великих умова против пића“, док су у свесци за октобар и новембар 1933. добровољци позвани да приступе некој трезвењачкој организацији, или да исту самостално оснују, као и да се претплате на „антиалкохолне часописе и литературу“ (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. III, бр. 2 (фебруар 1930) 59–61; *исто*, год. VI, бр. 10–11 (октобар–новембар 1933) 231).

⁴⁴ Највећа акција у вези са овом рубриком предузета је јула 1931. када је Главни одбор организовано набавио воћне и друге саднице и организовао њихову расподелу добровољцима у свим крајевима Југославије. За ову акцију се пријавило укупно 22 организације разних секција а подела садница је извршена током 1931. Пошто је акција била успешна, Главни одбор ју је 1933. поновио. Паралелно са поделом садница

која је била насловљена као „Поучни део“, *Гласник* је почео са штампањем у наставцима Ловрићеве књиге „Сузна јесен“, објављене 1922. године. Књига се односила на његово искуство ратног добровољаца у Добруци, рањавање и период опоравка и рехабилитације.⁴⁵ Наставци су излазили до маја 1936. године, када је даље објављивање прекинуто из непознатог разлога. Рубрика је настављена јануара 1937. године објављивањем у два наставка дела успомена генерала Данила Ненадовића „Два јуриша у Добруци“,⁴⁶ да би се од јануара 1937. године почело са публикавањем књиге Јована Корде „Одеса–Архангелск–Солун“.⁴⁷ *Гласник* је имао добру сарадњу и са другим листовима, посебно са *Пољопривредним гласником*. Листови који су оцењени као потенцијално интересантни за добровољце приказивани су у рубрици „Приказ часописа“ која је уведена од априла 1935. године.⁴⁸

Рубрика о друштвеним активностима Савеза добровољаца као таква никада није установљена, а опет готово да није било броја *Добровољачког гласника* са извештајима о конференцијама, пријемима, конгресима које је Савез организовао или на којима су делегати Савеза учествовали. Одржавање контакта са добровољачким удружењима бивших чланица Антанте био је саставни и врло битан део друштвеног живота Савеза. Посебно су неговане чврсте везе са борацким удружењима из Чехословачке, Румуније и Француске. Најзаслужнији за то био је Ловрић, који је лично повезао Савез са међународним удружењима попут

објављивани су текстови који су помагали добровољцима да правилно узгајају и користе добијене саднице (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. V, бр. 5 (мај 1932) 132–135; *исто*, год. VI, бр. 4 (април 1933) 79–81).

⁴⁵ *Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. IV, бр. 4. и 5 (април–мај 1931) 141–143. Због свог херојског подвига и поднете жртве Ловрић, тада у чину потпоручника, одликован је официрским крстом Св. Ђорђа, највишим руским официрским орденом. Орден му је 5. марта 1917. урушио командант добровољачког корпуса у Русији генерал Михаило Живковић (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. V, бр. 5 (мај 1932) 157–159).

⁴⁶ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. X, бр. 1 (јануар 1937) 7–16; *исто*, год. X, бр. 2–3 (1937) 39–48.

⁴⁷ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. X, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1938) 20–31. Књига је изашла 1937. године и могла се купити у просторијама Савеза по цени од 60 динара (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. X, бр. 9 (септембар 1937) 136).

⁴⁸ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VIII, бр. 4 (април 1935).

ФИДАК-а,⁴⁹ *Les Poilus d'Orient*,⁵⁰ Малом Антантом добровољаца,⁵¹ док је сарадња са Савезом румунских добровољаца и Савезом чехословачких легионара постојала од раније.⁵²

⁴⁹ F.I.D.A.C (Fédération interalliée des Anciens combattants) основан 1920. у Француској обухватао је бивше ратнике из Француске, Велике Британије, Пољске, Белгије, Италије, Румуније и Чехословачке. У Француској је објављиван месечник под називом организације, а Чехословачка је 1923. установила посебну ФИДАК медаљу. Седиште ФИДАК-а било је у Паризу, али је он имао своје огранке у свим земљама чланицама. Поред Савеза ратних добровољаца секције овог удружења били су и „Удружење резервних официра и ратника“ и „Женска помоћна секција“. Ове три секције су одржавале редовне месечне састанке којима је председавао председник ФИДАК-а за Југославију Милан Радосављевић, док је потпредседник Милан Хорватски био из реда добровољаца, благајник Савеза. На тим састанцима три секције су разговарале о заједничким активностима, међу које су спадале иницијативе за подизање споменика палим борцима и заједничких спомен-костурница на местима великих битака. Уз залагање секција ФИДАК-а подигнути су споменици на Церу и Гучеву, као и споменик Арчибалду Рајсу (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. III, бр. 2 (фебруар 1930) 45–46).

⁵⁰ *Les Poilus d'Orient* је организација која је окупљала ратнике са Источног фронта (Дарданели, Солун, Македонија, Албанија, Румунија, Сирија, итд). Федерација је основана 1921. под председништвом Марка Ероа, адвоката при Апелационом суду у Лиону. Федерација је имала више од 200 организација у Француској, њеним колонијама и иностранству. Имала је и свој огранак у Југославији на чијем челу је био Етијан Лоран. Почасни председници федерације од њеног оснивања били су Аристид Бријан и маршал Фраше Д'Епере. Организација је имала за циљ да помогне бившим ратницима у њиховим болестима које су наступиле као последице ратовања на Истоку. Даље, желела је да сачува успомену на претрпљене жртве и значај Истока у Првом светском рату. Да би се то постигло установљена је посебна „Спомен медаља Источне армије“. О свом трошку, федерација је вршила пренос посмртних остатака ратника који су погинули и били сахрањени на неком од источних ратишта. Друштво је иницирало подизање споменика свим погинулим војницима и морнарима на Дарданелима, Галипољу и Солуну. Централни споменик је постављен недалеко од Марсеја. Такође, федерација је организовала путовања на којима су преживели имали прилику да посете гробове својих мртвих другова и места прослављених битака. Таква је била посета Југославији 1929. и тада је успостављена тесна веза и сарадња ове националне организације са Савезом добровољаца и другим удружењима бивших ратника (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. V, бр. 4. и 5 (април–мај 1932) 129–131).

⁵¹ Мала Антанта Добровољаца је основана 1928. у Прагу. Председник удружења био је др Јозеф Патејдл који је истовремено председавао и организацијом „Чехословачка Обце Легионарска“. Потпредседници су били Лујо Ловрић и др Виктор Делеу председник Савеза Румунских Добровољаца. На трећем конгресу Мале Антанте који је одржан у Београду 1931. Ловрић је изабран за председника удружења, са мандатом од годину дана (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IV, бр. 9 (септембар 1931) 326, 354–355).

⁵² J. P. Newman, *Yugoslavia in the Shadow of War: Veterans and the Limits of State Building, 1903–1945*, Cambridge University Press 2015, 201; V. Grbin, *nav. delo*, 52–53.

У низу значајних манифестација о којима је *Добровољачки гласник* током година извештавао два догађаја, по свом значају за Савез и добровољачки покрет, надмашују све остале. То су прославе петнаестогодишњице и двадесетогодишњице од формирања Прве српске добровољачке дивизије у Одеси које су обележене 1931. и 1936. године.⁵³ Првој свечаности која је уприличена у октобру 1931. године у Београду присуствовао је лично и краљ Александар I, који је у својству кума Савезу ратних добровољаца даровао савезну заставу.⁵⁴ Други догађај одржан такође у Београду у априлу 1936, по масовности далеко је премашио онај из 1931. године. Јубилеј је обележен на највећем ванредном конгресу југословенских добровољаца који је окупио чак 5.000 добровољаца из свих крајева Југославије.⁵⁵ Конгресом је председавао резервни потпуковник Лујо Ловрић који је истакао да је тај догађај повољан тренутак да се „после 20 година од оснивања прве дивизије сажме вредност, значај и величина добровољачког покрета и идеологије“.⁵⁶ Осим издвојених, *Гласник* је исцрпно извештавао о свим другим значајним манифестацијама уприличеним на територији краљевине Југославије. Листа тих догађаја је врло дуга и сведочи о врло активном друштвеном ангажману Савеза ратних добровољаца у политичко-културном животу државе.⁵⁷

⁵³ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IX, бр. 6–7 (јуни–јули 1936) 104–105; *исто*, год. IV, бр. 9 (септембар 1931) 324. М. Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, Ново Милошево–Београд 2014, 90, 93, 96.

⁵⁴ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IV, бр. 6 и 5 (јуни–јули 1931) 269; АЈ, фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 234, арх. јед. 349, № 165–195; АЈ, фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 345, арх. јед. 511, № 247, 28. септембар 1931.

⁵⁵ Да би омогућио свим заинтересованим добровољцима да дођу на свечаност у Београд Савез је у сарадњи са железницама Југославије обезбедио повлашћен превоз.

⁵⁶ Првобитно је било предвиђено да се конгрес одржи средином октобра 1934. године у Новом Саду, међутим, услед погибије краља у Марсеју, догађај је отказан у последњем тренутку (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VII, бр. 9 (септембар 1934) 171; *исто*, год. IX, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1936) 17; *исто*, год. IX, бр. 6–7 (јуни–јули 1936) 104–105.

⁵⁷ У сарадњи са Савезом и другим добровољачким организацијама многе међународне организације су своје догађаје обележавале у Југославији. Поменимо само велики конгрес ФИДАК-а у Југославији 1929. Овај конгрес је окупио преко 2.000 бивших бораца из свих савезничких држава. Тада је је одржан избор за новог председника ФИДАК-а за период 1929/30. На ту дужност једногласно је изабран енглески пуковник Фред Абот (АЈ, фонд Двора–Канцеларија краља, 74, фас. 77, арх. јед. 115, № 3, Удружење резервних официра и ратника – канцеларији Двора Њ.В.К, 28. јул 1930; АЈ, фонд Двора–

Осим о свечаностима и јубилејима који су се обележавали у Југославији, *Добровољачки гласник* је са једнаком пажњом писао и о иностраним манифестацијама. На њима је Савез ратних добровољаца углавном представљао Лујо Ловрић, полиглота и вешт говорник. Ловрић је био делегат Југославије на међународној конференцији у Риму, новембра 1936. године. Наредне године у фебруару био је присутан на конференцији у Берлину која се од осталих разликовала по томе што је окупила бивше ратнике свих, а не само оне из држава победница. Седницама је присуствовао и канцелар Адолф Хитлер, а делегати су, по окончању конференције, били примљени у аудијенцију код канцелара Хитлера и министара Геринга, Бломберга и Хесеа.⁵⁸ Исте године, у октобру на позив утицајног друштва *Les Poilus d'Orient* Ловрић је боравио у Француској где је одржао серију предавања на тему француско-југословенски односи и однос државе према бившим ратницима. Предавања су одржана у Паризу, Лилу, Лиону, Дижону, Марсеју и Ници и постигла су огроман успех.⁵⁹

Осим учешћа на скуповима, *Гласник* је иницирао или подржавао акције за подизање борачких споменика и спомен обележја, организацију ходочашћа у земљи и иностранству, као и обилазак добровољачких колонија.⁶⁰ У септембру 1936. године Савез је уз подршку државе организовао највеће ходочасно путовање поводом двадесетогодишњице од оснивања прве добровољачке дивизије у Одеси. Циљ путовања је била Добруца и полагање венаца на споменик и спомен-костурницу код Мецидије који су подигнути 1926. године.⁶¹ У ходочашћу је учествовало 40 добровољаца, на челу са Ловрићем. Пре Добруце, ходочасници су

Канцеларија краља, 74, фас. 77, арх. јед. 115, № 5, 29. јул 1930; *Добровољачки гласник* – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије, год. II, бр. 8, 9, 10 (август–септембар–октобар 1929) 173–175, 183).

⁵⁸ *Исто*, год. X, бр. 2–3 (фебруар–март 1937) 32–33.

⁵⁹ *Исто*, год. X, бр. 10–11 (октобар–новембар 1937) 157–158.

⁶⁰ АЈ, фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 345, арх. јед. 511, № 258, 15. септембар 1936; *Добровољачки гласник* – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије, год. IV, бр. 12 (децембар 1931) 439–442; *исто*, год. VIII, бр. 7 (јули 1935) 188; *исто*, год. IX, бр. 8–9 (август–септембар 1936) 180–182; *исто*, год. IX, бр. 10–11 (октобар–новембар 1936) 203; *исто*, год. IX, бр. 12 (децембар 1936) 221–223; С. Војновић, *Осамдесет година од насељавања добровољаца у Банатско Карађорђево*, *Добровољачки гласник*–орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, год. X, бр. 15 (јун 2000) 214–216.

⁶¹ *Добровољачки гласник* – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије, год. IX, бр. 8–9 (август–септембар 1936) 180–182; АЈ, фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 345, арх. јед. 511, № 258, 15. септембар 1936.

посетили Букурешт где су положили венце на споменик незнаном јунаку и споменик краљу Александру.⁶²

Књижевна и рубрике о друштвеном ангажману Савеза чиниле су мањи део *Добровољачког гласника*, чије су странице у највећој мери биле искоришћене за објављивање разних прогласа, штампање извештаја о раду Савеза и одбора итд. с обзиром на то да је Гласник преваходно био службени орган Савеза овакав инфомративни карактер листа је потпуно разумљив. Када говоримо о том сегменту *Добровољачког гласника*, први крупан проблем којим се лист позабавио у 1928. години је усвајање новог добровољачког закона који је требало да замени претходни. Сви су били сложни у оцени да је закон из 1921. године препун мањкавости и да није адекватно решавао добровољачко питање. Његово доношење је, преваходно, било политички мотивисано, јер је влада донела решење о закону у марту, пред усвајање Видовданског устава. Даље, велики пропуст овог законског акта био је тај да је он допуштао да се добровољачки статус доказује на основу изјава два сведока, чиме су створени предуслови за бројне манипулације и злоупотребе разних врста. Само је за стварне и наводне учеснике босанско-херцеговачког устанка из 1875–1878. године издато чак 13.000 уверења.⁶³ У легалност и легитимност издатих уверења није се сумњало и она су даље коришћена за добијање земљишне парцеле према закону о аграрној реформи.⁶⁴ Резултат свега тога био је да је велики број

⁶² *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IX, бр. 10–11 (октобар–новембар 1936) 203.

⁶³ Власти су врло брзо уочиле погрешку и укинуле ту праксу 1923, но штета је већ била начињена а број добровољаца се без обзира на укидање заклетви драстично умножио (Л. Лукајић, *Добровољци у законима и уредбама*, Добровољачки гласник–орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, год. XI, бр. 17 (јун 2001) 26–27; Д. Тешић, *Закони краљевине Југославије о добровољачком питању*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца : зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996, ур. П. Качавенда, Београд 1996, 287).

⁶⁴ Спровођење аграрне реформе започело је 1919. а њена реализација је окончана 1939. Привремено народно представништво је у фебруару 1919. донело правни акт о аграрној реформи који је до доношења Закона о ликвидацији аграрне реформе 1931. важио као својеврсни аграрни устав. Када је закон ступио на снагу *Добровољачки гласник* га је објавио у целости са све пропратним правилником (Н. Гаћеша, *Аграрне реформе и колонизација на простору бивше Југославије*, Добровољачки гласник – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, год. XI, бр. 17 (јун 2001) 11, 13; *исто*, год. VI, бр. 6–7 (август–септембар 1933) 177–195; Т. Миленковић, *Добровољци као корисници аграрне реформе у Југославији 1919–1941*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца : зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996, ур. П. Качавенда, Београд 1996, 301–312).

добровољца остао обесправљен, неки у погледу уверења, а већина у погледу припадајуће земље.⁶⁵

Борба за права обесправљених добровољаца обележила је рад Савеза и *Гласника* у читавом четрнаестогодишњем периоду постојања листа. Сваки корак и поступак Савеза детаљно је био документован на страницама листа. Први камен-темељац те борбе био је нови закон од кога су сви очекивали много, у првом реду да систематизује и јасно пропише критеријуме за добијање земље.⁶⁶ На нацрту новог закона који је донет у пролеће 1928. године радило се дуго. Прва разлика у односу на закон из 1921. године је транспарентност, у чему је значајну улогу одиграо управо новоосновани орган Савеза добровољаца – *Добровољачки гласник*. Савез је већ у другом броју *Гласника* одштампао владин предлог закона у облику у којем је достављен Савезу 6. јуна 1928. године. Такође, исти предлог је разаслат обласним, среским и месним одборима широм Краљевине на разматрање, а добровољци су позвани да дају свој суд и примедбе на предложене одредбе, уз обећање да ће их Савез даље предочити државним органима.⁶⁷

Није познато да ли су сугестије добровољаца уврштене у коначну верзију закона који је усвојен 31. августа 1928. године. Савез добровољаца је био задовољан текстом новог закона, поздрављајући славодобитно његово доношење на станицама *Гласника*. Ловрић и Главни одбор нису крили задовољство донетим законом, истичући да је „нови закон добро разрађен правни акт“.⁶⁸ Његов главни допринос био је тај да је исправио неправду према добровољцима који се нису могли оквалификовати као сиромашни. Наиме, трећи члан је предвиђао да сваки признати добровољац од државе добија земљу за насељавање и то „ако је био борац пет, а ако је био неборац три хектара обрадиве земље“, што је

⁶⁵ АЈ, Фонд Двора–Канцеларија краља, 74, фас. 77, арх. јед. 115, № 155, Протест и резолуција о побољшању положаја добровољаца, Сомбор 10. октобар 1926; АЈ, фонд Двора, 74, фас. 91, арх. јед. 133, № 1, Београд 5. март 1926; АЈ, фонд Двора, 74, фас. 91, арх. јед. 133, № 2, Београд 3. април 1923.

⁶⁶ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IV, бр. 1 (јануар 1931) 33–36.

⁶⁷ Примедбе одбора су се односиле на то да се направи разлика између „добровољаца од три дана“ и оних који су се „пет година непрестано потуцали по рововима“, да се у закон укључе добровољци из 1875–78. године, као и да се тзв. интелектуални добровољци обештете новчано, а не земљом (*Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. I, бр. 2–3 (јуни–јули 1928) 6–8).

⁶⁸ Закон је донет 31. августа, а званично је на снагу ступио 24. септембра (*Добровољачки гласник – орган савеза добровољаца краљевине СХС*, год. II, бр. 4 (април 1929) 56–57).

значило да земљу добија без обзира на претходно имовинско стање. Овом одредбом је земља престала бити социјална помоћ, већ знак „државног и народног признања“ као што је регент Александар и обећао 1917. године.⁶⁹ Упркос помпезности, ова ставка је остала само декларативна, јер је до тренутка ступања закона на снагу земљишни фонд углавном био исцрпљен. Држава је у фебруару 1931. године суспендовала ову одредбу и наставила да додељује земљу само социјално угроженим добровољцима. Ова накнадна мера унела је конфузију у примену закона, а број незадовољних добровољаца се драстично увећао после 1932. године када је држава потпуно обуставила уступање земље по било ком основу, јер није више било слободне земље.⁷⁰

Друга велика добробит закона из 1928. године била је та да се земља није могла добити само на основу добровољачког уверења већ је требало испунити и низ других услова.⁷¹ Иако је нови закон био далеко

---

⁶⁹ Међутим, иако се на први поглед чинило да је подела на борце и неборце праведна, она ће касније бити истакнута као његова главна мана. Наиме, дефинисана разлика између бораца и небораца није постојала у рату, бар се тако стриктно не спомиње у Уредби од 18. децембра 1919. Истицањем јасне разлике између бораца и небораца добровољачко питање је изгубило смисао и прерасло у социјални проблем (Д. Тешић, *нав. дело*, 283–284; Б. Лекић, *Правне основе колонизације добровољаца у Југославији 1918–1941. године (I)*, *Добровољачки гласник* – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, год. IV, бр. 8 (новембар 1996) 75–76; Л. Лукајић, *Добровољци у законима и уредбама*, *Добровољачки гласник*–орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, год. XI, бр. 17 (јун 2001) 26–27).

⁷⁰ *Добровољачки гласник* – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије, год. XI, бр. 11–12 (новембар–децембар 1938) 189.

⁷¹ *Добровољачки гласник* – орган савеза добровољаца краљевине Југославије, год. V, бр. 5 (мај 1932) 131. Ова уредба је била заснована на тзв. Крфском решењу из 1917. према коме је српска влада обећала ратним добровољцима (без обзира на нацију, професију и имовно стање), у знак државног и народног признања, награду у земљи по повратку у ослобођену отаџбину. Прокламацију је обнародовао начелник штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић. Пре прокламације 27. октобра 1916. Министарски савет на Крфу донео је одлуку да се сваком добровољцу из Америке после рата додели пет хектара земље, а ако погине то право је прелазило на његову породицу. Наредне 1917. ова одлука је проширена на све добровољце (*Добровољачки гласник* – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије, год. XIII, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1940) 5; *Прокламација генерала Петра Бојовића о односима српских војника и добровољаца*, *Добровољачки гласник* – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, год. VIII, бр. 12 (новембар 1998) 129–130; Л. Лукајић, *Добровољци у законима и уредбама*, *Добровољачки гласник*–орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, год. XI, бр. 17 (јун 2001) 24; М. Гулић, *нав. дело*, 69).

повољнији по добровољце од претходног, његова имплементација је била врло сложена и тешка. У првом реду, држава није имала начин да изврши проверу сваког издатог добровољачког уверења, стога је обнародовала да сви они који су добили земљу остају њени власници. Да би се стало на пут разним злоупотребама, влада је овластила Министарство војске и морнарице прецизније добровољачки одсек у оквиру овог Министарства јединим надлежним органом за издавање нових добровољачких уверења, док су сва уверења издата после 31. августа 1928. године правно поништена.⁷² Чланови Главног одбора Савеза ратних добровољаца били су укључени у рад овог одбора, свако издато уверење прослеђивало се Савезу, а он га је даље достављао носиоцу. Како се број уверења повећавао, то је било све теже доћи до власника, те је почев од маја 1930. *Добровољачки гласник* увео рубрику путем које је оглашавао имена добровољаца чија уверења чекају да буду преузета.⁷³ Такође, Савез је у име добровољаца подносио молбе добровољаца за издавање уверења.⁷⁴ На овај начин је читав процес био транспарентан и јаван.⁷⁵ Када је влада кончано обнародовала 1932. године да је земљишни фонд предвиђен за насељавање добровољаца колониста исцрпљен, пред Савезом и *Добровољачким гласником* била је нова борба да се хиљаде обесправљених на адекватан начин обештете. Адекватна компензација нађена је у подели земље Панчевачког рита⁷⁶ и у систему

⁷² Л. Лукајић, *Добровољци у законима и уредбама*, 27.

⁷³ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. III, бр. 4 (мај 1930) 116–125.

⁷⁴ Иако је Савез ратних добровољаца радио првенствено за добробит добровољаца и заштиту њихових права, велики број добровољаца није био упознат са овим па је поверење поклањао разним агенцијама и приватним лицима. Давали су им пуномоћја да их заступају пред државним органима. Готово по правилу овакви случајеви су се завршавали на штету добровољаца, који је те „услуге“ плаћао више него што вреде, а неретко није ни добијао тражена документа. На ову појаву Савез добровољаца је често упозоравао своје чланове путем *Добровољачког гласника*, али је упркос упозорењима ова појава остала до краја неискорењена (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. III, бр. 7 (јули 1930) 257–258; *исто*, год. V, бр. 4 (април 1932) 121–122; *исто*, год. IX, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1936) 6).

⁷⁵ Усталила се пракса да се у *Гласнику* штампају сви законски документи и други материјал релевантан за добровољце. Тако је у целости у *Гласнику* штампан и владин „Правилник за извршење закона о добровољцима у погледу додељивања земље и колонизације“ донет 18. септембра 1930. а који је прецизније дефинисао одредбе закона из 1928. (АЈ, фонд Двора–Канцеларија краља, 74, фас. 77, арх. јед. 115, № 10; *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IV, бр. 3 (март 1931) 81–90).

⁷⁶ Панчевачки рит је простор од Панчевачког моста и пута Београд–Панчево па уз Дунав све до Опова на северу. Овај простор је аграрном реформом од почетка био предвиђен

државних обвезница. Као гласноговорник добровољца *Гласник* је предано пратио ове процесе, здушно позивајући добровољце да се пријаве за земљу у Риту или за обвезнице.⁷⁷

за насељавање, међутим, проблем је било неприступачно и мочварно земљиште за чије исушивање и мелиорацију су била потребна велика средства. Мелиорација је отпочела 1927. Пројекат је био поверен грађевинској фирми „Бртатињол“ из Париза која га је окончала 1935. На крају радова процењивало се да се дуж леве обале Дунава простире око 55.000 јутара земље и да је цео подухват коштао око 260 милиона динара. Ловрић и други чланови Савеза су били активно укључени у читав случај, чак су били део државне комисије задужене да издаје решења за насељавање у Риту. Првобитно је било планирано да се на ову земљу насели око 4.000 добровољачких породица, да би тај број био редукован на 2.187 добровољаца колико је издато решења о додели земље. У септембру 1940. Ловрић је у име државне комисије извукао 271 цедуљу са именима првих колониста. Избијање рата је прекинуло процес насељавања, а 1945. влада ФНРЈ је укинула све донете одлуке и прогласила Панчевачки рит пољопривредним добром за производњу воћа и поврћа за потребе Београда (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VIII, бр. 4 (април 1935) 70; *исто*, год. VIII, бр. 9 (септембар 1935) 201–205; *исто*, год. IX, бр. 4 (април 1936) 58; *исто*, год. XII, бр. 8–9 (август–септембар 1939) 119–120; *исто*, год. XII, бр. 8–9 (август–септембар 1939) 119–126; *исто*, год. XII, бр. 10–11 (октобар–новембар 1939) 154–155; *исто*, год. XI, бр. 10 (октобар 1938) 172–175; *исто*, год. XII, бр. 2–3 (фебруар–март 1939) 47–48; *исто*, год. XIII, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1940) 16–21; *исто*, год. XIII, бр. 10 (октобар 1940) 144–145; *исто*, год. XIII, бр. 11–12 (новембар–децембар 1940) 165–166; Л. Лукајић, *Нереализована права добровољаца из ослободилачких ратова Србије: Панчевачки рит и државне обвезнице*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца : зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996, ур. П. Качавенда, Београд 1996, 314–324; *Добровољачки гласник – орган удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца*, год. I, бр. 2–3 (новембар 1991) 19–21).

⁷⁷ Уредба о њиховом издавању ступила је на снагу у децембру 1938. Према њој, уместо земље добровољци-борци добијали би обвезнице у вредности номиналних 50.000 динара, а неборци номиналних 30.000 динара. Обвезнице су носиле 4% годишње камате, а први купон се могао наплатити од 1. октобра 1939. Рок за амортизацију обвезница био је 30 година. Рок за пријављивање за обвезнице био је 6 месеци. Број пријављених је превазишао очекивања. У датом року је било поднето 11.000 молби. Међу подносиоцима био је велики број добровољаца који су добили решења за парцеле у Панчевачком рит, а који су се истих одрекли зарад обвезница. У децембру 1939. почело се са њиховим штампањем. Обвезнице су пуштене у промет у 9. јануара, на рођендан краљице Марије. *Гласник* је током 1940. редовно објављивао чланке о употреби обвезница и погодностима које оне доносе. Добровољцу су саветовани да не продају обвезнице на тржишту већ да их дају у залог Државној хипотекарној банци или Поштанској штедионици које су нудиле посебне погодности за узимање зајма (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. XI, бр. 11–12 (новембар–децембар 1938) 198–201; *исто*, год. XII, бр. 12 (децембар 1939) 184–186; *исто*, год. XIII, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1940) 3; *исто*, год. XIII, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1940) 6–9; Д. Тешић, *нав. дело*, 292; Л. Лукајић, *Нереализована права добровољаца из ослободилачких ратова Србије: Панчевачки рит и државне обвезнице*, 324–326).

Иако је главни задатак *Гласника* био да буде информативан, нису сви добровољци били задовољни садржајем листа који су pejоративно називали „листом за службене вести“. Критике су утицале те су 1935. и 1936. учињени покушаји да се лист унапреди и реформише. Циљ је био да *Гласник* више не буде „онако штур и хладан и службен већ лист који ће задовољити знатижељу сваког добровољца“. Замисао реформатора била је да се уведу нове поучне рубрике из пољопривреде, занатства, пчеларства, воћарства, живинарства, савети из медицине, месечни прегледи спољне и унутрашње политичке ситуације, лепе приче и песме. Са посебном помпом најављена је рубрика за сва правна питања добровољаца под називом „Бесплатни адвокатски савети“. У оквиру пропагандне секције Београдског месног одбора током 1935. године штампан је Билтен београдске месне организације који је бесплатно дељен уз *Добровољачки гласник*.⁷⁸ Билтен је излазио једном месечно и његов уредник архитекта Мирослав Крејчик истовремено је био и председник београдског месног одбора.⁷⁹ Билтен је садржао преглед активности београдске месне организације, извештаје са скупштина, организацију другарских и хуманитарних приредби итд.⁸⁰ Већ наредне 1936. године Билтен нестаје, као и сва остала амбициозна обећања у вези са преуређењем *Добровољачког гласника*. Највероватнији разлог зашто се ништа од обећаног није применило у пракси је непромењено лоша финансијска ситуација. Услед слабог одзива добровољаца нови, реформисани *Добровољачки гласник*, најављен на конгресу за 1. август 1936. године, никада није угледао светлост дана већ је исти, службени и информативни карактер задржао до краја свог постојања.⁸¹

Иако је по свом карактеру био службен и штур са лакоћом се може одредити идеолошко опредељење *Добровољачког гласника*. Као и у свему и у овом сегменту, Савез ратних добровољаца је кројио идеолошко усмерење листа. Због своје карактеристике „добровољности“ добровољци су у новој држави постали камен темељац југословенства што их је

---

⁷⁸ Рад Одбора је на годишњој скупштини у марту 1935 подељен на три секције: Културно-пропагандна, секција за добровољачки архив и музеј и хумано-социјална секција (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VIII, бр. 4 (април 1935) 6).

⁷⁹ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VIII, бр. 2–3 (фебруар–март 1935).

⁸⁰ *Исто*, год. VIII, бр. 2–3 (фебруар–март 1935) 2–4; *исто*, год. VIII, бр. 2–3 (фебруар–март 1935) 45–47.

⁸¹ *Исто*, год. IX, бр. 6–7 (јуни–јули 1936) 155–156.

ставило под заштиту круне, пре свега краља ујединитеља. „Витешки краљ Ујединитељ“ који је после смрти постао „Краљ Мученик“, централна је фигура и симбол највећег поштовања на страницама *Добровољачког гласника*.⁸² Будући да је Александар углед владара изградио током борби за ослобођење и уједињење био је благонаклон према својим бившим саборцима. Они су били његов најјачи ослонац, чак и после увођења диктатуре они су били једини који га нису критиковали, већ су без преиспитивања прихватили нови друштвени поредак.⁸³ Добровољци су прерасли у симбол југословенских храбрих ратника који су били спремни да се боре у југословенској војсци чак и онда када југословенска држава није ни постојала. Били су поносни на ратни период „антиимперијалистичке борбе“, сматрали да је њихова жртва витални део културе нове државе, да је уграђена у државне темеље и да ће као таква послужити као инспирација за будуће генерације Југословена.⁸⁴ Идеологија добровољачког покрета састојала се из „недељивог тројства: Краљ, Југославија и Југословенство!“ Тај програм су ратни добровољци, рекао је Ловрић на конгресу 1936. године „уписали својом крвљу по свим бојним пољима од Куманова до Брегалнице и од Цера до Кајмакчалана и Доброг Поља. Он почива на милиону гробова палих југословенских хероја разних генерација, а запечаћен је крвљу најдрагоценије националне жртве, светом крвљу Краља Мученика“.⁸⁵

Нестанком краља Александра, Савез добровољаца и сва остала борачка удружења изгубила су важан ослонац у структурама власти, а спољна политика државе се „окренула за 360 ступњева“ како је неколико деценија касније рекао Ловрић.⁸⁶ Већ од новембарске свеске 1934. године *Гласник* штампа посебан број са ликом краља Александра на корицама уз речи „чувајте Југославију“. Овакав визуелни изглед *Гласник* је задржао до 1936. године када је краљев лик замењен новим грбом Савеза, али фраза „чувајте Југославију“ остаје на корицама листа до краја његовог постојања. После краљеве погибије *Добровољачки гласник* је наставио да му одаје почаст. Савез добровољаца је био главни иници-

⁸² АЈ, фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 345, арх. јед. 511, № 244, 12. октобар 1931; АЈ, фонд Двора–Маршалат, 74, фас. 345, арх. јед. 511, № 237, 238, 239, 10. јун; 11. новембар; 6. новембар 1928.

⁸³ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IV, бр. 1 (јануар 1931) 2–5.

⁸⁴ J. P. Newman, *nav. delo*, 199.

⁸⁵ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. IX, бр. 6–7 (јуни–јули 1936) 131.

⁸⁶ B. Grbin, *nav. delo*, 53.

јатор подизања споменика, биста и спомен-обележја блаженопочившем краљу, а свака таква иницијатива и церемонија откривања била је пропраћена на страницама *Гласника*.⁸⁷

Осим оданости југословенству и краљевском дому Карађорђевића, можемо рећи да се *Добровољачки гласник* није уплитао у дневну или светску политику. У неколико наврата било је наговештаја да ће лист отворити политичку рубрику, али до тога није дошло. Међутим, почетак новог рата није оставио чак ни добровољце равнодушним. Посебно су били забринуте услед пораста међунационалних напетости унутар државе. Као непоколебљиви присталица југословенске идеологије *Гласник* је од децембарског броја 1939. па кроз читаву 1940. годину позивао „цео југословенски народ, без разлике на племе, веру и покрајну, да у случају потребе, као један човек, сложено, одлучно и са самопрегором, попут својих славних предака, стане на браник своје Отаџбине и своје Слободе“. Кроз *Гласник* добровољци су дизали свој глас против „свих аката и поступака, који директно или индиректно поткопавају наше државно и народно јединство и који воде духовном растројству и слабљењу наше народне и државне снаге, ма с које стране и ма од кога они долазили“.⁸⁸ Године 1939. навршавало се 550 година од Косовског боја, па је и *Добровољачки гласник* тај велики јубилеј обележио пригодном.⁸⁹ Јубилеј је искоришћен да се подвуче симболички значај Косовске битке за добровољце и добровољачки покрет, јер су управо тада „ударени темељи добровољачком покрету и идеологији“. На Косову је ударен „први камен темељац на коме је почела, и тек после пуних пет тешких векова, довршена велика национална југословенска зграда – топло, удобно и једино сигурно склониште целокупнога нашега народа од Триглава до Кајмакчалана и од Тимока до Јадрана“. Добровољци су искористили овај јубилеј да позову Југословене да чувају „свој дом“ и да се „уздају у своју снагу, а снага нам лежи у међусобној слози и љубави“.⁹⁰

Патриотски аспект листа се знатно појачао током 1940. и 1941. како се ратни пожар приближавао Југославији. Уведена је нова рубрика

⁸⁷ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. VIII, бр. 1 (јануар 1935) 15; *исто*, год. VIII, бр. 11–12 (новембар–децембар 1935) 248; *исто*, год. XI, бр. 4–5 (април–мај 1938) 101–102; *исто*, год. XI, бр. 6 (јуни 1938) 119; *исто*, год. XIII, бр. 8–9 (август–септембар 1940) 120–122.

⁸⁸ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. XII, бр. 12 (децембар 1939) 177–180.

⁸⁹ *Исто*, год. XII, бр. 6–7 (јуни–јули 1939) 97–100.

⁹⁰ *Исто*, год. XII, бр. 6–7 (јуни–јули 1939) 101.

„примери из наше јуначке прошлости“, а странице *Гласника* су све више и више одисале патриотизмом, родољубљем и спремношћу да се „крвљу створена домовина крвљу и брани“.⁹¹ У последњем броју *Гласника* покренута је акција подизања националне свести и јачање духовне и моралне снаге народа.⁹² Акција је предузета са циљем да помогне ступању младог краља Петра II на престо.⁹³ Тај последњи мартовски број *Гласника* штампан је почетком априла, свега неколико дана пред Априлски рат. У њему је штампан и проглас у коме су добровољци са радошћу поздравили 27. март и честитали долазак на престо младом краљу. Истога дана када је краљ објавио прокламацију, председник Главног одбора Ловрић сазвао је скупштину и поздравио ступање на престо младог краља речима да је то „дан када и слепи виде“.⁹⁴ Но, тај дан је дошао сувише доцкан како за добровољце, тако и за државу.

На крају, ако сумирамо значај *Добровољачког гласника* у првом реду треба нагласити да је *Гласник* био не само први него је и једини добровољачки лист у Краљевини Југославији, док је, на пример, у Чехословачкој у истом периоду излазило чак четири листа са добровољачком тематиком.⁹⁵ Такође, не треба занемарити лично ангажовање уредништва *Гласника* и Савеза ратних добровољаца који су без државне субвенције која је укинута 1925. успели не само да опстану већ да израсту у угледне институције поштоване и изван граница Југославије. Иако у незавидној финансијској ситуацији, током 14 година *Добровољачки гласник* је предано писао о проблемима добровољаца и опомињао власти на неиспуњена обећања. *Гласник* је био марљиви хроничар свог времена,

---

⁹¹ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. XII, бр. 6–7 (јуни–јули 1939) 101.

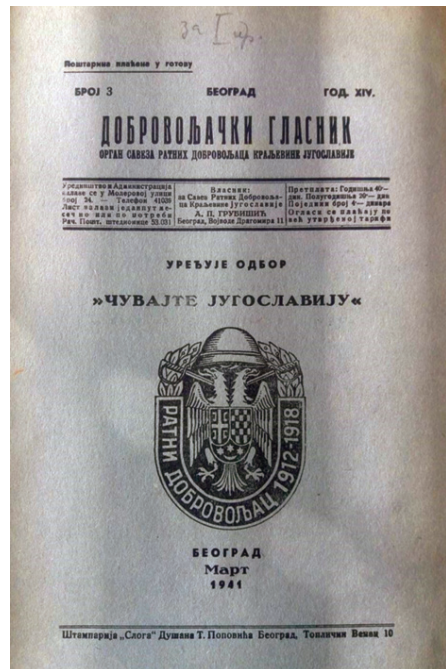
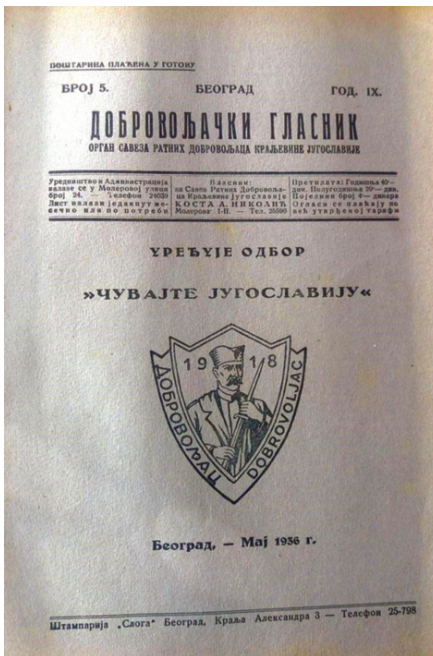
⁹² Било је замишљено да Савез својим средним и месним одборима шаље предавања на разне националне, просветне, економске и социјалне теме уз обавезу организација да их представе својим члановима и да се кроз дискусију о презентованим темама допринесе подизању моралних вредности и радних способности заједнице. Истовремено је покренута акција да се прикупи што већи број књига национално-културне и привредне тематике које ће послужити за организацију књижица у добровољачким колонијама. Кровна институција би била „Добровољачка библиотека“ која је требало да с времена на време објављује књиге у вези са добровољцима и добровољачким покретом, од најстаријих времена до краја светског рата (*Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. XIV, бр. 3 (март 1941) 36).

⁹³ *Добровољачки гласник – орган савеза ратних добровољаца краљевине Југославије*, год. XIV, бр. 3 (март 1941) 36–40.

⁹⁴ *Исто*, год. XIV, бр. 3 (март 1941) 33–35.

⁹⁵ Д. Суботић, *нав. дело*, 353.

кроз његово документовање рада Савеза ратних добровољаца видимо пресек епохе и југословенског друштва. Његов значај постаје тим већи када знамо да су архива Савеза ратних добровољаца, целокупна финансијска и административна документација, картотека и Спомен-књига нестали и неповратно уништени. При таквим околностима *Добровољачки гласник* нам остаје као прворазредни извор за историју добровољаштва и добровољачког покрета између два светска рата.

Biljana STOJIC

***DOBROVOLJAČKI GLASNIK AS A PROPONENT
OF THE GREAT WAR VOLUNTEER'S RIGHTS (1928–1941)***

Summary

The Union of Volunteers of the Kingdom of Serbia, Croatia and Slovenia was founded in 1920. Eight years later, in 1928 the Union initiated the publishing of the first journal fully dedicated to the rights of the Great War volunteers. Up until the creation of *Dobrovoljački glasnik* the problems of volunteers were marginalized and the volunteer movement and its ideas were thus neglected. The initiator of *Dobrovoljački glasnik* was the reformed Main Committee of the Union of Volunteers headed by Lujo Lovrić. The Committee had very ambitious plans for the newly established journal, especially regarding the role of *Dobrovoljački glasnik* in promoting the volunteer rights. First of all, *Dobrovoljački glasnik* was founded in order to draw attention of the state and public opinion to the difficult position and unsolved problems of the volunteers in Yugoslavia, and to help them and their families “to step forward and regain a rightful and well-deserved place in society”. Nonetheless, the reality was far away from the expectations. In reality *Dobrovoljački glasnik* never succeeded to unify the thousands of volunteers scattered all over the country, nor was it successful in changing the resolution of the so-called volunteer question. Despite this, *Dobrovoljački glasnik* acquired a significant place in the history of the volunteer movement and the volunteer question between the two world wars.

Keywords: *Dobrovoljački glasnik*, Union of Volunteers, World War I, Lujo Lovrić, King Aleksandar I Karađorđević, Yugoslavia.